

KS. KAMIL GREGORCZYK

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

GŁĘBIA LITURGICZNEGO ZNAKU POKOJU I JEGO STOSOWANIA

1. Znak niosący przesłanie jedności. 2. Biblijne przesłanki. 3. Miejsce znaku w liturgii rzymskiej. 4. Stosowanie znaku pokoju na przestrzeni dziejów. 5. Zastosowanie *osculum sanctum* w ciągłości tradycji Kościoła. 6. Wyraz gotowości. 7. Podsumowanie

Słowa kluczowe: znak pokoju, liturgia, jedność, Eucharystia, Sobór Watykański II

1. ZNAK NIOSĄCY PRZESŁANIE JEDNOŚCI

Liturgia jako serce życia religijnego jest miejscem, w którym wierni zbliżają się do Boga poprzez modlitwy i symboliczne gesty. Jednym z takich gestów, o wielkim znaczeniu duchowym, jest wymiana pokoju pomiędzy wiernymi podczas celebracji Eucharystii¹. Głębia liturgicznego znaku pokoju wykracza jednak poza zwykłe gesty społeczne i otwiera drzwi do głębszej duchowej refleksji. Tradycja wymiany pokoju ma swoje korzenie w starożytności chrześcijańskiej. Już w pierwszych wiekach Kościoła wierni podczas Mszy św. wyrażali nawzajem swoją jedność i braterstwo przez uścisk ręki czy pocałunek pokoju. W późniejszych wiekach liturgiczny gest ten ewoluował, przybierając różne formy w zależności od kultury i tradycji lokalnych wspólnot chrześcijańskich². Z biegiem czasu jednak prawie zaniknął w wyniku nadużyć i prób ich wyrugowania. Kościół rzymskokatolicki, reformując liturgię po Soborze Watykańskim II przywrócił mu należne zastosowanie, miejsce i wymiar.

¹ Zob. *Mszal rzymski dla diecezji polskich*, Poznań 2013, s. 374*; do komendy dołączono tekst rubryceli: „Wszyscy według miejscowego zwyczaju okazują sobie wzajemnie pokój i miłość; kapłan przekazuje znak pokoju diakonowi lub ministrantowi. Następnie bierze hostię, łamie ją nad pateną i cząstkę wpuszcza do kielicha [...]”, zaś w Mszału rzymskim Piusa V znak pokoju przekazywano po wpuszczeniu cząstki do kielicha.

² Por. I. Bakalarczyk, *Znak pokoju w liturgii mszalnej*, w: *Msza Święta – rozumieć, aby lepiej uczestniczyć*, red. J. Hadalski, Poznań 2013, 377.

2. BIBLIJNE PRZESŁANKI

Zastosowanie znaku pokoju w liturgii ma swoje biblijne korzenie, a wiele przesłańek można odnaleźć w Piśmie Świętym³. Oto kilka kluczowych tekstów biblijnych, które na to wskazują:

Apostoł Paweł w Liście do Rzymian zachęca wspólnotę wierzących do wyrażania jedności i pokoju poprzez pocałunek święty: „Pozdrawiają was wszystkie Kościoły Chrystusowe”⁴. Pocałunek święty, który wspomina, był jednym z wyrazów jedności wśród chrześcijan.

Także w Liście do Filipian zwraca uwagę na pokój Boży, który przewyższa wszelki rozum, strzegący serca i umysłu w Chrystusie Jezusie⁵. Ta idea pokoju Bożego może być odzwierciedlana w liturgicznym znaku pokoju jako darze od Boga.

Jezus nauczał o znaczeniu pojednania i zgody przed przystąpieniem do ofiary składanej Bogu⁶. W kontekście liturgii wymiana pokoju może być postrzegana jako moment, w którym wierni są wezwani do przebaczenia i zgody przed przystąpieniem do sakramentu Eucharystii.

Jezus, wysyłając apostołów na misję, poucza ich, aby wchodząc do domu, pozdrawiali mieszkańców, mówiąc: „Pokój temu domowi!”⁷. W tym kontekście pokój jest wyrażeniem błogosławieństwa i dobroci, co można przekładać na wymianę pokoju w liturgii jako błogosławieństwo wspólnoty wierzących.

W narracji Ewangelii wg św. Jana Jezus stwierdził: „Pokój zostawiam wam, pokój mój daję wam. Nie tak, jak daję świat, Ja wam daję”⁸. Te słowa Jezusa podkreślają unikatowy charakter pokoju, jaki przynosi Chrystus. W wymianie pokoju w liturgii wierni wyrażają pragnienie przyjęcia tego daru od Chrystusa i dzielenia się nim ze sobą.

W Biblii Tysiąclecia sformułowanie pokój (np. herb. מוֹלֵךְ szalom) pojawia się ponad 150 razy, przy czym ponad 2/3 przypada na Stary Testament, opisujący burzliwe dzieje Izraela.

Zastosowanie pocałunku pokoju w liturgii nie tylko odnosi się do konkretnej instrukcji biblijnej, ale również wyraża głębokie wartości chrześcijańskie, takie jak: jedność, pojednanie, przebaczenie, miłość bliźniego i duchowy pokój przekazywany przez Chrystusa. W ten sposób liturgiczny znak pokoju staje się nie tylko tradycją, ale także praktyką zakorzenioną w naukach i oraz przykładach Jezusa i apostołów⁹.

³ Tamże, 378.

⁴ Zob. Rz 16, 16.

⁵ Zob. Flp 4, 7.

⁶ Zob. Mt 5, 23–24.

⁷ Zob. Mt 10, 12–13.

⁸ Zob. J 14, 27.

⁹ Por. tamże.

3. MIEJSCE ZNAKU W LITURGII RZYMSKIEJ

Liturgiczny znak pokoju to znacznie więcej niż jedynie wymiana przyjaznych słów czy uścisków. To moment, w którym wierni wchodzi w dialog z Bogiem i sobą nawzajem. Symbolika tego gestu jest bogata i wielowarstwowa.

Tertulian nazywał ten gest w swoich pismach pieczęcią modlitwy. Używany był powszechnie poza Eucharystią przez chrześcijan wywodzących się z kręgów kultury hellenistycznej. Powszechnie stosowano pocałunek jako formę przywitania pełnego szacunku. Jednak z biegiem czasu wszedł on do praktyki modlitwy w czasie sprawowania Mszy św. Pod koniec IV w. znak ten był już ściśle związany z Eucharystią.

Z czasem we wschodnim chrześcijaństwie wytworzył się osobny zwyczaj przekazywania pocałunku pokoju przed ofiarowaniem darów na ołtarzu, w nawiązaniu do polecenia dokonania pojednania z braćmi przed ofiarowaniem w Ewangelii według św. Mateusza¹⁰.

W tradycji rzymskiej oraz koptyjskiej znak pokoju ściśle łączy się z obrzędem Komunii Świętej, następuje po modlitwie *Ojcze nasz*, a przed właściwym komunikowaniem.

Zwyczaj przekazywania sobie w ten sposób znaku pokoju pomógł ugruntować św. Grzegorz Wielki, sytuując Modlitwę Pańską po doksologii kanonu rzymskiego. Od tej pory przekazanie znaku pokoju wiązano z gotowością do przyjęcia Eucharystii. Zwyczaj ten utrwalił się do tego stopnia, że w średniowieczu wielu uważało gest ten jako zastępczy dla Komunii, którą przyjmowano bardzo rzadko.

Gest ten w formie pocałunku z czasem ograniczano do objęcia ramionami. Wynikało to z nadużyć, którym próbowano przeciwdziałać, stosując podział na stronę żeńską i męską. Ostatecznie gest przekazywał celebrans jedynie znajdującym się najbliższej niego usługującym (diakonowi i subdiakonowi).

4. STOSOWANIE ZNAKU POKOJU NA PRZESTRZENI DZIEJÓW

Stosowanie liturgicznego znaku pokoju nie ogranicza się jedynie do momentu wymiany pozdrowienia w trakcie Mszy św. To wyzwanie do wprowadzenia pokoju we wszystkie sfery życia. Wierni są wezwani do wypełniania tego znaku nie tylko w kościele, ale także w rodzinie, miejscu pracy i społeczności lokalnej.

W dzisiejszym zglobalizowanym świecie, pełnym konfliktów i podziałów, liturgiczny znak pokoju nabiera szczególnego znaczenia. To wezwanie do budowania kultury braterstwa i przyjaźni społecznej, w której szanujemy godność każdej osoby, szukamy dialogu i rozwiązań konfliktów, a także praktykujemy miłość bliźniego¹¹.

Historia przekazywania sobie pocałunku pokoju, znanego również jako znak pokoju, w liturgii chrześcijańskiej ma długą tradycję i była przedmiotem refleksji teologów na przestrzeni wieków. Teologowie różnych okresów historycznych

¹⁰ Por. Mt 5, 23–24

¹¹ Por. Papież Franciszek, Encyklika *Fratelli tutti*, p. 1.

interpretowali ten gest w kontekście nauk chrześcijańskich i nadawali mu specyficzne znaczenie¹².

4.1. Ojcowie Kościoła

Wczesnochrześcijańscy Ojcowie Kościoła zazwyczaj podkreślali aspekty jedności i miłości w kontekście pocałunku pokoju. Orygenes, jeden z czołowych teologów w III w., pisał o potrzebie pojednania i jedności pomiędzy wiernymi, co wyraża się w wymianie pocałunku pokoju. Święty Augustyn z Hippony z kolei naciskał na to, że akt ten jest wyrazem chrześcijańskiej miłości braterskiej. W jego czasach znak ten przekazywano sobie po wypowiedzeniu wezwania *Pax vobiscum* (pokój wam). Z czasem gest ten ewoluował np. w liturgii ambrożyjskiej, gdzie towarzyszyła mu komenda diakona *Offerte vobis pacem* (Przekażcie sobie znak pokoju). Kapłan sam otrzymywał znak pokoju, całując najpierw ołtarz. Do tejże formy powrócił Sobór Watykański II, nie zmieniając miejsca i eliminując potrzebę uprzedniego ucałowania ołtarza¹³.

4.2. Średniowiecze

W okresie średniowiecza, teologowie skupiali się na symbolice i znaczeniu liturgicznych gestów. Święty Tomasz z Akwinu, jeden z najwybitniejszych teologów tego okresu, podkreślał, że pocałunek pokoju jest wyrazem jedności wewnętrznej i zewnętrznej wspólnoty chrześcijańskiej. Jego zdaniem, akt ten miał także przypominać o pokoju jako duchowym owocu sakramentu Eucharystii. W tym czasie w Italii w XII w. mocno rozbudowano mało komunikatywny gest, dodając do ucałowania ołtarza także mszał i Hostię. We Francji całowano jedynie Hostię, a w Anglii w XIII w. całowano także kielich i patenę, w Niemczech krucyfiks (nazywany pacyfikałem). Co ciekawe, według Duranda w czasie Mszy św. za zmarłych nie przekazywano znaku pokoju, gdyż po śmierci dusza ludzka nie podlega niepokojom tego świata¹⁴. Nie udzielano go także w czasie trzech ostatnich dni Wielkiego Tygodnia jak przekazał Alkuin¹⁵.

4.3. Era Reformacji

W czasach Reformacji, niektórzy reformatorzy podchodzili do pocałunku pokoju z różnymi postawami. Marcin Luter kontynuował tradycję interpretacji symbolicznej, akcentując potrzebę pojednania i jedności. Jednak, niektórzy reformatorzy, zwłaszcza w nurtach kalwińskich, podchodzili z rezerwą do tych elementów liturgii, które uważali za zbędne.

¹² Por. A. Nowowiejski, dz.cyt., 953.

¹³ Por. I. Bakalarczyk, dz.cyt., 379.

¹⁴ Por. A. Nowowiejski, dz.cyt., 952.

¹⁵ Tamże. Alkuin wskazywał, że pocałunek pokoju mógłby zostać w tym czasie niewłaściwie odczytany i skojarzony ze zdradą Judasza.

4.4. Kontrreformacja

W ramach reformy soboru trydenckiego Mszał św. Piusa V przewidywał także stosowanie *instrumentum pacis* w formie ucałowania pacyfikału. Komenda do przekazania znaku brzmiała: „Pokój pański niech zawsze będzie z wami”. Warto zauważyć, że zwyczaj ten, kultywowany szerzej jedynie na terenach germańskich, upowszechniono.

4.5. Współczesność

W dzisiejszych czasach, teologowie kontynuują refleksję nad pocałunkiem pokoju. Często podkreślają oni jego znaczenie w kontekście wspólnoty chrześcijańskiej, ekumenizmu oraz odpowiedzialności za szerzenie pokoju w świecie. Współczesne teologiczne rozważania podkreślają także rolę pocałunku pokoju w przygotowaniu wiernych do przyjęcia Eucharystii¹⁶.

W sumie, historyczne przemyślenia teologów na temat pocałunku pokoju ukierunkowane są na wartości chrześcijańskie, takie jak: jedność, miłość bliźniego, pojednanie i pokój, widziane przez pryzmat liturgii jako źródła duchowego wzrostu i odnowienia wspólnoty wierzących¹⁷. Do upowszechnienia zwyczaju przekazywania pocałunku pokoju poprzez nałożenie rąk z jednoczesnym zetknięciem policzków przyczynili się franciszkanie.

5. ZASTOSOWANIE *OSCULUM SANCTUM* W CIĄGŁOŚCI TRADYCJI KOŚCIOŁA

Zastosowanie pocałunku pokoju w czasie święceń kapłańskich czy profesji zakonnej jest symbolicznym aktem, który wyraża jedność i pokój w Chrystusie wśród kapłanów, zakonników i wspólnoty Kościoła. Pocałunek pokoju jest elementem liturgii, który niesie ze sobą głębokie znaczenie duchowe¹⁸.

5.1. Święcenia kapłańskie

W trakcie święceń kapłańskich pocałunek pokoju zazwyczaj występuje w określonym momencie liturgii. Po modlitwie święceń kapłańskich, prezbiterzy obecni na liturgii, w tym nowo wyświęceni, wymieniają się pocałunkiem pokoju. Jest to wyraz jedności duchowej oraz braterskiej więzi między kapłanami, którzy zostają współpracownikami w posłudze Kościoła¹⁹.

¹⁶ Por. *Ogólne wprowadzenie do Mszału rzymskiego* (dalej: OWMR) 82.

¹⁷ Por. OWMR 154.

¹⁸ Por. A. Nowowiejski, dz.cyt., 951.

¹⁹ Por. tamże, 831.

5.2. Profesja zakonna

Podobnie jak w przypadku święceń kapłańskich profesja zakonna to moment, w którym osoba składająca śluby zakonne jest wprowadzana w życie zakonne. W trakcie tego rytuału, zakonnicy i zakonnice mogą wymieniać się pocałunkiem pokoju będącym wyrazem jedności w duchu zakonnym oraz zobowiązaniem do życia wspólnotowego zgodnie z zasadami danego zakonu²⁰.

5.3. Znaczenie duchowe

W obu przypadkach, pocałunek pokoju przypomina o znaczeniu jedności w Kościele i życiu wspólnotowym. Jest to moment, w którym ci, którzy składają śluby czy są wyświęceni na kapłanów, wyrażają swoje pragnienie współpracy i wzajemnej pomocy w duchowej i pastoralnej służbie. Pocałunek ten ma również ukazywać, że ich posługa nie jest izolowanym wysiłkiem, ale jest zintegrowana w wspólnotcie Kościoła.

Pocałunek pokoju w czasie święceń kapłańskich i profesji zakonnej podkreśla zatem wspólnotowy charakter posługi kapłańskiej i zakonnej oraz jedność w duchu Chrystusa. To ważne wydarzenie liturgiczne podkreśla, że posługa kapłańska czy zakonna jest zawsze zakorzeniona w wspólnotcie wiernych i wymaga wzajemnej współpracy w duchu pokoju i miłości.

5.4. Tradycja liturgiczna

Znak pokoju ma swoje korzenie we wczesnych wiekach chrześcijaństwa i był praktykowany przez wspólnoty chrześcijańskie jako wyraz jedności i braterstwa. Jego wprowadzenie do liturgii katolickiej wynika z pragnienia kontynuacji tej tradycji i pogłębienia zrozumienia duchowej wartości tej praktyki.

6. WYRAZ GOTOWOŚCI

W Kościele katolickim stosowanie znaku pokoju w czasie Mszy św. nie jest traktowane jako obligatoryjne w sensie bezwzględnego prawa, ale bardziej jako powszechna praktyka zalecana przez liturgię. Jest to moment, który przypomina o wewnętrznej jedności wspólnoty wiernych oraz symbolizuje pokój, który Chrystus przyniósł ludzkości. Praktyka ta opiera się na kilku fundamentalnych założeniach i naukach katolickich, obecnych w Instrukcji *Redemptionis Sacramentum* (25.03.2004)²¹.

²⁰ Tamże, 853.

²¹ Por. Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów: Instrukcja *Redemptionis Sacramentum* (25.03.2004), nr 71–72 wskazuje: „71. W obrządku rzymskim należy zachować zwyczaj przekazywania pokoju tuż przed Komunią świętą, tak jak przewiduje obrzęd Mszy świętej. Zgodnie bowiem z tradycją obrządku rzymskiego zwyczaj ten nie oznacza ani pojednania, ani odpuszczenia grzechów, lecz ma na celu okazanie pokoju, jedności i miłości przed przyjęciem Najświętszej Eucharystii. Taki charakter braterskiego pojednania ma akt pokuty na początku Mszy świętej, zwłaszcza jeśli jest odmawiany według pierwszej formuły”.

6.1. Jedność Kościoła

Znak pokoju jest wyrazem jedności wiernych w Chrystusie. W chwili tej wspólnota wierzących manifestuje swoje braterstwo i jedność, co jest zgodne z nauką Kościoła o wspólnocie wierzących jako Ciała Chrystusa²².

6.2. Pokój Chrystusowy

W czasie Ostatniej Wieczerzy, opisywanej w narracji Janowej, Jezus pozostawił swoim uczniom polecenie: „Pokój zostawiam wam, pokój mój daję wam”²³. Wprowadzenie znaku pokoju w liturgii ma na celu przypomnienie wiernym o darze pokoju, który przyniósł Chrystus swoim uczniom.

6.3. Przygotowanie do Eucharystii

Znak pokoju poprzedza bezpośrednio przyjęcie Komunii Świętej. Jest to moment, w którym wierni są zachęceni do pojednania i zgody, co stanowi odpowiednią dyspozycję do przyjęcia Ciała i Krwi Chrystusa w Eucharystii.

7. PODSUMOWANIE

Głębia liturgicznego znaku pokoju i jego stosowania przekracza granice zwykłego rytuału. To wezwanie do głębszej relacji z Bogiem i bliźnimi, do budowania jedności i pokoju w świecie. Stosowanie tego znaku staje się integralną częścią życia chrześcijańskiego, przypominając nam o misji szerzenia pokoju, który pochodzi od samego Boga. Chociaż znak pokoju jest silnie zalecany, to jednak Kościół katolicki pozostawia pewne elastyczności w kwestii jego dokładnej formy i sposobu implementacji²⁴. Ważne jest, aby pamiętać, że chociaż praktyki liturgiczne mają swoje znaczenie, to nie są one kluczowym elementem zbawienia, a ich stosowanie może ulegać pewnym zmianom zgodnie z zaleceniami Kościoła. Znak pokoju można pominąć np. w czasie sprawowania Mszy św. z udziałem osób chorych psychicznie

72. Wypada, „aby każdy z umiarem przekazywał znak pokoju tylko osobom najbliższej stojącym”. „Kapłan może przekazać znak pokoju usługującym, zawsze jednak pozostając w prezbiterium, aby nie zakłócać celebracji. Niech uczyni podobnie, jeśli ze słusznej przyczyny pragnie przekazać znak pokoju niektórym wiernym”. „Jeśli chodzi o sam znak przekazania pokoju, winny go ustalić Konferencje Episkopatów”, w gestach zatwierdzonych przez Stolicę Apostolską, „zgodnie z mentalnością i zwyczajami ludów”.

²² Por. OWMR 42.

²³ Zob. J 14, 27.

²⁴ Por. Przepisy wykonawcze Episkopatu Polski do Instrukcji Kongregacji ds. Sakramentów i Kultu Bożego *Inaestimabile Donum* (11.12.1980), nr XI, wskazują co następuje: „Znak pokoju przekazuje się u nas jak dotąd skłonem głowy w kierunku najbliższych uczestników Mszy św. z jednej i z drugiej strony z tym, że na przyszłość należy opuszczać słowa: *Pokój nam wszystkim*, słowa te bowiem w wielu okolicach stały się aklamacją głośną, co według wyjaśnienia Kongregacji jest niedopuszczalne. Przekazywanie znaku pokoju nie jest obrzędem obowiązującym, lecz zależnym od okoliczności”.

czy liturgii z udziałem małych dzieci, aby uniknąć rozproszenia uwagi wiernych. Ponadto warto w obecnym czasie (gdy wierni i duchowni otrząsają się jeszcze z pandemicznego letargu) podkreślać wagę i rolę znaku pokoju jako zewnętrznego wyrazu miłości, szacunku i jedności, który prowadzi także do owocnego doświadczenia zjednoczenia z Chrystusem i jego Kościołem.

BIBLIOGRAFIA

I. Magisterium Kościoła

Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu, Poznań 2002.

Franciszek, Encyklika *Fratelli tutti* (3.10.2020).

Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów: Instrukcja *Redemptionis Sacramentum* (25.03.2004).

Przepisy wykonawcze Episkopatu Polski do Instrukcji Kongregacji ds. Sakramentów i Kultu Bożego *Inaestimabile Donum* (11.12.1980).

Mszal rzymski dla diecezji polskich, wyd. II, Poznań 2013.

Missale Romanum (Mszal Rzymski Piusa V), wyd. Benziger Brother Inc., 1944.

Ogólne wprowadzenie do Mszału rzymskiego, Poznań 2006.

II. Literatura źródłowa

Nowowiejski A., *Msza Święta. Wykład liturgii Kościoła katolickiego*, cz. 1, Płock 1993.

Bakalarczyk I., *Znak pokoju w liturgii mszalnej*, w: *Msza Święta – rozumieć, aby lepiej uczestniczyć*, red. J. Hadalski, Poznań 2013.

THE MEANING OF THE LITURGICAL SIGN OF PEACE AND A HISTORY OF ITS USE

Summary

The article undertakes a scientific reflection on the sign of peace in Christian liturgy, its biblical and theological roots. In a historical perspective, the author analyzes the evolution of the gesture of the sign of peace, showing its changing forms and meaning. The text is of a review nature and refers, among others, to the Instruction *Redemptionis Sacramentum* (25.03.2004) and the Implementing Provisions of the Polish Episcopate to the Instruction of the Congregation for the Sacraments and Divine Worship *Inaestimabile Donum* (11.12.1980).

Key words: Sign of peace, liturgy, unity, Eucharist, Second Vatican Council

Nota o Autorze

Kamil GREGORCZYK – prezbiter archidiecezji łódzkiej, magister teologii UKSW, student Specjalistycznych Studiów Teologicznych na Wydziale Teologicznym UKSW na kierunku liturgika. Obszar badawczy obejmuje historię i teologię liturgii. ORCID ID: 0009-0007-6428-9770

Kontakt e-mail: kamgre0405@gmail.com